

*Олена Миколаївна Макеєва,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Національного авіаційного університету,
кандидат юридичних наук*

РОЛЬ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Права людини – це одне з найважливіших понять юриспруденції, суспільна цінність і велике надбання людства. В умовах розвитку інформаційно-правового простору проблема захисту прав людини набуває все більшої актуальності. Як ніколи, сьогодні в умовах інформаційного різноманіття, а іноді, хаосу, потребує з'ясування цінності прав людини та удосконалення механізму захисту прав людини. Сьогодні юридична практика вимагає від правової науки постійного удосконалення методології, оновлення сприйняття та розуміння прав людини, їх класифікації та гарантій дотримання. Доктрина прав людини розвивається на основі міждисциплінарного підходу до таких наук, як філософія, теорія та історія держави і права, політологія, лінгвістика, теорія інформації тощо. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери життя суспільства потребує дослідження комунікативних властивостей права загалом та правової комунікації зокрема. Зважаючи на підвищену увагу до проблем дієвості права, визначення його функціонального призначення, постає необхідність дослідження ролі правової комунікації у забезпеченні прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На науковому рівні проблема ролі правової комунікації у забезпеченні прав людини залишається не достатньо дослідженою. У науковій літературі наявні дослідження комунікативної теорії права та правової комунікації як комплексного суспільно-правового явища. У розрізі комунікативної теорії права ці проблеми вивчали вітчизняні і зарубіжні вчені: Марк ван Хук вивчав право як комунікацію, Дж. Пітерс досліджував історію комунікації, Ю. Хабермас – комунікативний акт, А. В. Поляков розробив комунікативний підхід до права, С. В. Бобровник досліджувала компроміс і конфлікт у праві з позицій антрополого-комунікативного підходу, Н. М. Оніщенко аналізувала комунікацію влади і громадянського суспільства, А. С. Токарська – правову комунікацію в контексті неklasичного праворозуміння, І. П. Честнов – діалогічну взаємодію у праві та ін. Різні аспекти правової комунікації досліджували В. Бачинін, Н. Луман, С. І. Максимов, П. М. Рабінович, О. Стовба та інші. Підтвердженням цього є відсутність наукових досліджень, присвячених правовій комунікації, як чинника забезпечення прав людини.

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі правової комунікації у забезпеченні прав людини.

Методологічною основою дослідження є система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. В основу роботи покладено комплексний підхід до аналізу ролі правової комунікації у забезпеченні захисту прав людини. У процесі виокремлення пріоритетних напрямів удосконалення правової комунікації використовувався метод прогнозування та моделювання. Ключовими та найбільш ефективними при аналізі правової комунікації виявилися системний та структурно-функціональний методи, які застосовувались під час аналізу ефективності правової комунікації в контексті реалізації прав людини.

Основні результати дослідження. Права людини – це поняття, що використовується як для позначення конкретного переліку законодавчих положень або міжнародних стандартів, так і для визначення статусу конкретного індивіда в суспільстві. Права є одним з атрибутів сучасного суспільства та держави, мірилом гуманізму. Крім того, поняття прав людини має власні ціннісні виміри, що ускладнює визначення його змісту. Для з'ясування ролі правової комунікації пропонуємо розглянути означену проблему у підходах ціннісно-нормативному та функціональному.

З'ясовуючи ціннісний зміст прав людини, варто зупинитися на плюралістичних позиціях філософсько-правових парадигм, концепцій, теорій, підходів, що призводить до необхідності обґрунтованого використання різних методологічних прийомів і засобів. Сьогодні розуміння прав людини

не обмежуються лише класичними підходами, в межах яких виникають дискусії між правовим об'єктивізмом та правовим суб'єктивізмом, між позитивістською та юснатуралістичною теорією та філософією права. Сьогодні набирає ваги інтегративний підхід, який повинен синтезувати конкуруючі теорії та поєднувати право, об'єднати в одне ціле різні аспекти його розуміння.

Як зазначає І. С. Тімуш, при пізнанні права як феномену людської культури тільки галузевий юридичний підхід просто неправомірний [1, с. 69–70]. Саме тому, видається, наразі дедалі більше актуалізуються спроби комплексних підходів до вивчення та реалізації права, в межах яких воно поставало б у єдності своїх сутнісних характеристик, буттєвих форм та функціональних спрямованостей [1, с. 73–74].

Комунікативна теорія права дає можливість дослідити комунікативні підходи до вивчення природи прав людини та способів їх реалізації. Правова комунікація визначає онтологічні взаємообмеження суб'єктивних свобод (з адекватними їм мірами взаємної відповідальності), які втілюються у цінностях права, що мають визначати фундаментальні орієнтири позитивного закону. Належна реалізація прав людини залежить як від розуміння та сприйняття їх ціннісного змісту, так і від створення відповідних механізмів та процедур з боку держави, активності у питаннях здійснення та захисту цих прав. Слушною є думка Н. М. Оніщенко, яка наголошує, що надзвичайно важливо, на наш погляд, в подальших наукових дослідженнях визначитися з наступними явищами правової дійсності, а саме: «правова комунікація», «юридична наука і комунікація», «комунікація за допомогою юридичної науки». Найголовніше – забезпечення дієвості сучасного права за допомогою комунікації [2, с. 20].

Як відомо, ідея прав людини сягає античних часів. Саме тоді з'являється розуміння того, що держава не може свавільно втручатися у сферу індивідуальної свободи та що людина володіє певними правами. У давньогрецькі часи, особа, яку можна вважати носієм «прав» – це громадянин поліса, вільний чоловік, який володіє певним майном. Права людини мають тривалу історію, існує у науковій думці теорія трьох поколінь прав людини, зараз інтенсивно розвивається четверте покоління прав людини, з якими пов'язані інформаційні права громадян. Розвиток інформаційних і комунікаційних технологій сприяє змінам у суспільних відносинах, які у свою чергу здійснюють вплив на інститут прав людини. У цих умовах проходить формування нової групи прав людини – інформаційних, які обумовлені використанням інформації та інформаційних ресурсів. Більша частина інформаційних прав відноситься до основних прав, здійснення яких можливо з використанням інформаційних і комунікаційних технологій. Це такі права, як право на інформацію, право на доступ до інформації, про захист персональних даних, право на доступ до публічної інформації та інші.

Формулювання таких прав людини на міжнародному та конституційному рівнях є в достатній мірі загальними та не залежать від розвитку технологій. Для визнання можливості їх здійснення з використанням інформаційних і комунікаційних технологій внесення змін у такі формулювання, як правило, не треба. До числа інформаційних прав відносяться не тільки права, які має особа в on-line середовищі, але й нові права, характерні виключно для інформаційного середовища. Нові інформаційні права людини, пов'язані з інформацією про приватне життя, є компонентами уже визнаних основних прав, таких, як свобода вираження думки та право на недоторканість приватного життя. Водночас, інформаційні права отримують юридичне закріплення в якості основних прав. Розвиток інформаційних прав обумовлено різними національними моделями юридичного закріплення, що відповідає відповідним правовим традиціям держав і рівню їх соціально-економічному розвитку.

У функціональному підході варто з'ясувати питання гарантування прав і свобод людини і громадянина. Забезпечити права людини – означає створити умови, за яких права людини поважаються та визнаються державою, крім того, громадяни мають знати свої права, розуміти їх зміст, вміти ними користуватися. Комунікативна властивість права – це інформативність та виховний потенціал останнього. Права людини не є нейтральними конструктами та явищами, позбавленими культурно-історичного контексту. Сучасна доктрина прав людини у значній мірі обґрунтована, як ідеологічно, так і культурно, західноєвропейським ліберальним мисленням, а також досвідом боротьби за окремі можливості осіб та груп.

На думку А. В. Полякова, комунікативна властивість права повинна вирішувати три основні проблеми: 1) проблему суб'єкта і його свідомості, що інтерпретує «життєвий світ» як світ текстуальний (проблема того, як відбуваються інтерпретації); 2) проблему правових текстів чи дже-

рел права і правових норм (проблема того, що інтерпретується); 3) проблему правової взаємодії (взаємообумовленої поведінки) в формі кореспондуючих прав і обов'язків (проблема переходу інтерпретованого в соціально-правову дію) [3, с. 175].

Оскільки, на думку дослідників, «право обов'язково має антропологічний характер, а його сутність розкривається за допомогою комунікативної природи людини» [4, с. 53], то й логічно взяти за основу думку автора про те, що «фундаментальними елементами формування правових приписів є, з одного боку, антропологічна складова, а з іншого – комунікативна» [4, с. 39].

Права людини є спільною цінністю громадянського суспільства та правової держави. Тому названі права деякою мірою визначають відносини громадянського суспільства та держави, а забезпечення реалізації та захисту прав людини виступає їх спільним завданням. Проявом такої взаємодії є правова комунікація держави і громадянського суспільства. Як зазначає А. М. Токарська, дієвим суб'єктом комунікації, у т. ч. кризової, конфліктної, є держава, яка покликана створювати умови реалізації права на комунікацію через передання інформації, її збирання і збереження, а також повинна забезпечувати у суспільстві гармонійні і справедливі взаємини. Відтак, інтенції щодо сутності правової комунікації у демократичній державі спрямовані на перетворення через розвиток комунікації як такої, що наділена стратегією загального поступу, заснованого на принципах сповідування поваги до гідності, солідарності та формальної рівноправної участі в інтеракціях [5, с. 29].

Держава повинна забезпечувати громадянське суспільство правовою інформацією, надавати коментарі до нормативно-правових актів, у результаті чого підвищується рівень правових знань, а відповідно і правова культура суспільства в особи.

Виходячи із принципів демократизму, метою держави є не підпорядкування єдиній владі, а створення системи правового спілкування та правової комунікації, спрямованої на узгодження волі громадян, які беруть у них участь, формування правових зв'язків, які забезпечують здійснення їхніх правових інтересів. Для права як суб'єктно-комунікативної системи характерний особливий спосіб комунікації. Правова комунікація базується на ідеї формування загальної правової волі, у якій співмірні воля однієї особи з волею іншої. На думку Л. А. Горбенко, правовий спосіб комунікації має стосуватися не змісту волі, а зовнішньої сторони (форми волі). Цей спосіб комунікації передбачає єднання самоцілей, базується на свободі суб'єктів, на встановленні їх взаємної зацікавленості. На ранніх стадіях соціального розвитку правова комунікація стає результатом правового регулювання, що розуміється як цілеспрямований вплив нормативно-правової системи на суспільство, його суб'єктів. Ця система є невід'ємним елементом правового регулювання [6, с. 10].

В Україні сферу правової комунікації «влада-громадськість» регулює інформаційне законодавство, яке на момент прийняття відповідало ключовим демократичним стандартам, проте наразі воно не спроможне задовольнити потреби суспільства. Влада досі зобов'язана «інформувати» та «висвітлювати» свою діяльність, а не виробляти рішення в процесі діалогу з громадськістю. Незважаючи на те, що де-факто відповідні норми законодавства (відкритість, прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, участь громадян у розробленні та реалізації державної політики) є доволі розвиненими, їх реалізація позначається неналежною якістю. Слід зазначити, що в останнє десятиліття вивчення проблематики правової комунікації є необхідним, оскільки використовується практично у всіх сферах суспільних відносин, що потребують правового регулювання. Цьому сприяють процеси впровадження технологій електронного уряду (електронне урядування), електронної юстиції, електронної демократії, електронного парламентаризму (е-парламент), необхідність протистояння кіберзлочинності та кібертероризму, регулювання інтернет-сфери. Показово, що при підтримці провідних юридичних шкіл світу – Йельської, Гарвардської, Нью-Йоркської та іншої цієї теорії, методології та технології знайшли підтримку та розповсюдження не тільки в США, але й у провідних країнах світу [7].

Для модернізації права необхідна усвідомлена підтримка громадян, що забезпечать ІКТ у процесі нових форм взаємодії влади та суспільства відповідно до принципів деліберативної демократії. Великий комплекс теоретичних та практичних проблем в останній час автономно розробляється в цьому плані в рамках концепції електронної нормотворчості (е-розробка правил).

Правова комунікація виражається в осмисленні взаємної поведінки людей, які усвідомлюють існуючі заборони (правові обов'язки) і власні повноваження (суб'єктивні права). Зазначене положення викликає певні зауваження. Справа в тому, що аж ніяк не завжди і не всі (навіть особи з юридичною освітою) знають і усвідомлюють існуючі заборони або свої права в тій чи іншій сфері.

Правова комунікація – це основна мета взаємодії суб'єктів права для реалізації своїх прав і свобод, розв'язання правових конфліктів. Фактично правова комунікація актуалізується, коли виникає конфлікт, незбіг позицій, неоднакові погляди на розв'язання правової ситуації. Конфліктна природа взаємин суб'єктів права транслюється як неминуха ознака суспільного буття. Відтак її вивчення становить чи не найскладнішу особливість досліджень правової комунікації. Як правило, маніпуляції конфліктної комунікації приховані зазвичай за підміною суб'єктивних та об'єктивних намірів доведення своєї «правоти» кожного із соціального явища, межі якого «розпливчасті і чітко не проглядаються» через наявність розмаїтості причин і явищ. Аналіз правової комунікації у площині конфлікту доводить: взаємодія не завжди проста, а комунікація інформативна (спілкування) почасти принципово ускладнюється заради одного: досягнення кожною зі сторін своєї мети.

Висновки. Дослідження правової комунікації в умовах сучасного інформаційного простору формує сучасне посткласичне праворозуміння, що орієнтоване на забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян. Оновлення правових відносин, насамперед між державою та суспільством, потребує наукового обґрунтування та запровадження нових комунікаційних форм. Правова комунікація у даному випадку виступає як засіб забезпечення діалогу держави і громадян, як регулятивний і соціально-конструктивний чинник суспільного розвитку. Маємо надію, що у подальшому інформаційне законодавство буде відповідати нормам права Європейського Союзу, а модель діалогової взаємодії органів влади та громадськості має ґрунтуватися на чіткому понятійно-категоріальному апараті та відповідному організаційно-правовому механізмі, що зумовлює необхідність запровадження нових форм правової комунікації відповідно до європейських демократичних стандартів.

Правова комунікація сприяє формуванню правових цінностей в сучасному інформаційному просторі, позитивному сприйняттю права, формуванню правової свідомості суб'єктів комунікації, удосконаленню правового механізму захисту прав людини. Правова комунікація набуває самостійного значення щодо правового регулювання, яке саме стає системою, похідним елементом правової комунікації. Ефективність правової комунікації у забезпеченні прав людини забезпечується дотриманням принципів верховенства права, законності, гласності, демократизму, універсальності.

Список використаних джерел

1. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право : монографія К.: Атіка, 2009. 284 с.
2. Оніщенко Н. М. Довіра і мотивація до інститутів влади: доктринальний контекст. Судова апеляція. № 2 (55), 2019. С. 18-21.
3. Поляков А. В. Загальна теорія права: Феноменолого-комунікативний підхід: курс лекцій. СПб., 2003. С. 175.
4. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. К. : Юридична думка, 2011. 384 с.
5. Токарська А. С. Державні потреби у правовій комунікації / А. С. Токарська // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Конституції України, м. Запоріжжя, 23-24 червня 2016 р. / Редкол.: С. К. Бостан (відпов. ред.), Р. М. Макасова, Ю. В. Філей. Запоріжжя : «Просвіта», 2016. 504 с. С. 28-30.
6. Горбенко Л. А. Суб'єкт права як категорія правознавства. автореф.: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» Львів, 2017. 16 с.
7. Beth Simone Noveck, Wiki Government: How Technology Can Make Government Better, Democracy Stronger, and Citizens More Powerful, Brookings Press (2009). Chinese (2011), Arabic (2011), Audio Book (2011), 224 p.

References

1. Timush I. S. Intehralnyi pohliad na pravo : monohrafiia K. : Atika, 2009. 284 s.
2. Onishchenko N. M. Dovira i motyvatsiia do instytutiv vlady: doktrynalnyi kontekst. Sudova apeliatsiia. № 2 (55), 2019. S. 18-21.
3. Poliakov A. V. Zahalna teoriia prava: Fenomenoloho-komunikativnyi pidkhid: kurs lektsii. SPb., 2003. S. 175.
4. Bobrovnyk S. V. Kompromis i konflikt u pravi: antropoloho-komunikativnyi pidkhid do analizu : monohrafiia. K. : Yurydychna dumka, 2011. 384 s.
5. Tokarska A. S. Derzhavni potreby u pravovii komunikatsii / A. S. Tokarska // Aktualni problemy derzhavno-pravovoho rozvytku Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 20-richchiu Konstytutsii Ukrainy, m. Zaporizhzhia, 23-24 chervnia 2016 r. / Redkol. : S. K. Bostan (vidpov. red.), R. M. Maksakova, Yu. V. Filei. Zaporizhzhia : «Prosvita», 2016. 504 s. S. 28-30.

6. *Horbenko L. A.* Subiekt prava yak katehoriia pravoznavstva. avtoref.: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen» Lviv, 2017. 16 s.
7. *Beth Simone Noveck*, Wiki Government: How Technology Can Make Government Better, Democracy Stronger, and Citizens More Powerful, Brookings Press (2009). Chinese (2011), Arabic (2011), Audio Book (2011), 224 p.

Макеєва О. М. Роль правової комунікації у забезпеченні прав людини

У статті досліджується роль правової комунікації у забезпеченні прав людини. Зазначено, що дослідження правової комунікації в умовах сучасного інформаційного простору формує сучасне посткласичне праворозуміння, що орієнтоване на забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян. Правова комунікація виступає як засіб забезпечення діалогу держави і громадян, як регулятивний і соціально-конструктивний чинник суспільного розвитку. Доведено, правова комунікація сприяє формуванню правових цінностей в сучасному інформаційному просторі, позитивному сприйняттю права, формуванню правової свідомості суб'єктів комунікації, удосконаленню правового механізму захисту прав людини. Правова комунікація набуває самостійного значення щодо правового регулювання, яке саме стає системою, похідним елементом правової комунікації. Ефективність правової комунікації у забезпеченні прав людини забезпечується дотриманням принципів верховенства права, законності, гласності, демократизму, універсальності.

Ключові слова: права людини, правова комунікація, інформаційне суспільство, інформаційна безпека.

Makeieva O. M. The role of legal communication in ensuring human rights

The article examines the role of legal communication in ensuring human rights. It is noted that the study of legal communication in the modern information space forms a modern postclassical legal understanding, which is focused on ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. Legal communication acts as a means of ensuring dialogue between the state and citizens, as a regulatory and socio-constructive factor of social development.

According to recent research, the doctrine of human rights is developing on the basis of an interdisciplinary approach to such sciences as philosophy, theory and history of state and law, political science, linguistics, information theory and more. The introduction of information and communication technologies in all spheres of society presupposes the study of the communicative properties of law, in particular legal communication. Given the increased attention to the problems of the effectiveness of law, the definition of its functional purpose, there is a need to study the role of legal communication in ensuring human rights.

Human rights are a common value of civil society and the state, they determine their relationship, and ensuring the implementation and protection of human rights is their common task. A manifestation of such interaction is the legal communication between the state and civil society. The study of legal communication in the modern information space forms a modern postclassical legal understanding, which is focused on ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. The renewal of legal relations, first of all between the state and society, requires scientific substantiation and introduction of new forms of communication. Legal communication in this case acts as a means of ensuring dialogue between the state and citizens, as a regulatory and socio-constructive factor of social development. At the stage of transition to the information and legal society, the relationship between legal communication and legal regulation changes. Legal communication acquires an independent meaning in relation to legal regulation, which itself becomes a system, a derivative element of legal communication.

It is proved that legal communication contributes to the formation of legal values in the modern information space, a positive perception of law, the formation of the legal consciousness of the subjects of communication, the improvement of the legal mechanism for the protection of human rights. Legal communication acquires an independent meaning in relation to legal regulation, which itself becomes a system, a derivative element of legal communication. The effectiveness of legal communication in ensuring human rights is ensured by observance of the principles of the rule of law, legality, publicity, democracy, and universality.

Keywords: human rights, legal communication, information society, information security.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-26